

4. Величко В. "Нам з вами судилося бути добрими сусідами, надійними партнерами і союзниками" : інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним послом Республіки Білорусь в Україні В. Величком // Хроніка 2000. 2012. № 90. С. 19–30.
5. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД: навч. посіб. / М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова. Київ: Центр учбової літератури, 2011. С. 204.
6. Декларация о Государственном суверенитете Республики Беларусь. URL: <http://www.gorby.ru/userfiles/belorusia.pdf>. (дата звернення: 05.12.2017).
7. Декларация про Державний суверенітет України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. (дата звернення: 05.12.2017).
8. 8. Договір між УРСР і БРСР 29 грудня 1990 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_011. (дата звернення: 02.12.2017).
9. Загадкове зникнення Угоди про створення СНД. URL: <https://ua.korrespondent.net/bbc/1498687-bbc-zagadkove-zniknennya-ugodi-pro-stvorennya-snd> (дата звернення: 02.02.2018).
10. Закон України "Про основи національної безпеки України". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. (дата звернення: 14.02.2018).
11. Закон Республики Беларусь от 14 ноября 2005 г. №60–3 "Об утверждении Основных направлений внутренней и внешней политики Республики Беларусь". URL: http://laws.newsby.org/documents/laws/laws_0361.htm. (дата звернення: 10.02.2018).
12. Заявления Верховного Совета Республики Беларусь "О принципах внешнеполитической деятельности Республики Беларусь". URL: <https://studlib.info/politologiya/640760-postanovlenie-verkhovnogo-soveta-respubliki-belarus/>. (дата звернення: 22.01.2018).
13. Звернення Верховної Ради України "До парламентів і народів світу". URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1927-12>. (дата звернення: 22.01.2018).
14. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Д. Чекаленко, С. Г. Федуняк; за заг. ред. Л. Д. Чекаленко. К.: ДП "Вид. дім. "Персонал", 2010. С. 464.
15. Конституция Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnyedokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>. (дата звернення: 13.02.2018).
16. 16. Коментар: Білорусь – довгий шлях до незалежності. URL: <http://www.dw.com/uk/коментар-білорусь-довгий-шлях-до-незалежності/a-19501-705>. (дата звернення: 31.01.2018).
17. Конституція України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (дата звернення: 13.02.2018).
18. Кравчук Л. "Неконтрольований розпад СРСР призвів би до мільйонів жертв": Інтерв'ю першого президента незалежної України з нагоди 15-річчя підписання Біловезької угоди, яка проголосила припинення існування Радянського Союзу / Л.Кравчук; Інф. "Дня" // День. 2006. № 216. 9 груд. С. 4.
19. Мажей І. І. Участь України у роботі генеральної асамблеї ООН (1991 – 2011). URL: <http://intkonf.org/magey-ii-uchast-ukrayini-u-roboti-generalnoyi-asambleyi-onn-19912011-rr/>. (дата звернення: 27.02.2018).
20. Постанова Верховної Ради України "Про ратифікацію Угоди про створення СНД". URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1958-12>. (дата звернення: 05.02.2018).
21. Про Основні напрями зовнішньої політики України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>. (дата звернення: 14.02.2018).
22. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/997_077. (дата звернення: 05.02.2018).
23. Указ Президента України "Про воєнну доктрину України від 15.06.2004 р.". URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (дата звернення: 16.02.2018).
24. Україна – Білорусь: горизонт 2020. Особливості розвитку зовнішньої політики України щодо формування українсько-білоруських відносин на довгострокову перспективу/ Г. Максак [Компас 2020. Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи]. К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, Представництво в Україні. С. 13.
25. Україна у міжнародних відносинах ХХ ст.: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Я. Й. Малика. Львів: Світ, 2004. С. 468.
26. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підруч. для студ. ВНЗ / Л. Д. Чекаленко. К.: Либідь, 2006. С. 712.
27. Юрчак Д. В. Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений: монография / Д. В. Юрчак; М-во образования РБ, УО "ВГУ им. П. М. Машерова". Витебск: УО "ВГУ им. П. М. Машерова", 2012.

Олійник С.

Науковий керівник – доц. Секо Я. П.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОО УГС ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У 1989 – 1990 РР.

Проголошенню незалежності України передувала значна робота національно-демократичних організації щодо підвищення національної самосвідомості українців. У цій статті розглядається діяльність Тернопільської обласної організації Української гельсінської спілки (далі – ТОО УГС), спрямована на популяризацію ідей демократизації і національного відродження на території Тернопільщини.

Дана проблема не отримала широкого висвітлення у наукових працях, переважна більшість із яких зосереджена на всеукраїнській діяльності організації. Це, насамперед, роботи А. Камінського [1], О. Бойка [2], А. Русначенка [3]. Окремі аспекти діяльності ТОО УГС досліджено в статтях Я. Секо [4]. Значно більше маємо публіцистичних свідчень, авторства керівника ТОО УГС Л. Горохівського [5, 6, 7].

Джерельною базою статті є матеріали ДАТО, а саме внутрішньо-організаційні документи УГС та газета «Тернистий шлях», що була інформаційним вісником УРП, партії, що стала ідейним послідовником Української Гельсінської спілки.

На Тернопільщині УГС почала свою роботу 26 січня 1989 року після проведення установчих зборів. Доступні матеріали дозволяють виділити основні форми участі тернопільських угеесівців у тогочасному суспільно-політичному житті: 1) активна допомога в організації осередків НРУ в області; 2) повернення та утвердження національної символіки під час громадсько-політичних засобів; 3) організація поїздок активістів УГС у Москву на заходи щодо відновлення діяльності УГКЦ; 4) проведення зборів, мітингів, громадських панасид; 5) виготовлення та розповсюдження серед населення листівок; 6) організація на Тернопільщині молодіжних структур Спілки незалежної української молоді (СНУМ); 7) участь у виборчих кампаніях 1990 р. до рад різних рівнів; 8) організація перших пікетів Верховної Ради УРСР та пропагандистські поїздки в східні області [8, с. 2].

Сприятливим тлом для розгортання діяльності ТОО УГС стали процеси демократизації на Тернопільщині. Попри протидію місцевого партапарату, громадськість усе активніше залучалася до перебудовних процесів – гласності, плюралізму поступової демократизації країни. Важливою сферою була зміна системи економічного управління в республіці та на регіональному рівні, адже поступово все більше відчувалася економічна криза.

ТОО УГС були обрані методи протидії тодішній владі за допомогою мітингів, протестів, страйків на підприємствах, поширенні ідеології за допомогою власних ЗМІ, залученні нових членів у власні ряди.

Пріоритетом для УГС стала участь у суспільно-політичних процесах області. Так, 24 березня 1989 р. угеесівці стали одними із засновників Тернопільської обласної організації Народного Руху України за перебудову, а 28 квітня 1989 р. – обласного «Меморіалу». Левко Горохівський увійшов до складу Ради НРУ та керівних органів Товариства української мови та «Меморіалу» [5, с. 34].

Безперечно, не чисельні національно-демократичні сили не могли самостійно протистояти КПУ. Тому вирішальне значення належало вмінню домовлятися й координувати зусилля. Значним політичним досвідом для них стали березневі вибори 1989 р. до Верховної Ради СРСР, які вперше в радянській історії відбувалися на альтернативних засадах. Тернопільська філія УГС підтримала кандидатуру представника демократичних сил області Р. Гром'яка, що було логічно з огляду на слабкість власних кандидатів.

Активність УГС проявлялася через участь у несанкціонованих мітингах. Виступи її членів характеризувалися певним радикалізмом, адже організація бачила свою роль у активізації національного руху, й переході його від культурницьких до політичних гасел.

Впродовж травня-вересня 1989 р. у Тернополі, а слідом за ним і в районах національний рух вступає у фазу так званої «мітингової демократії». За цей невеликий проміжок часу в обласному центрі відбулося чотири несанкціоновані мітинги та два вуличні походи у яких взяло участь більше 50 тисяч осіб (за офіційною статистикою, а за підрахунками організаторів – більше 100 тисяч) прихильників та симпатиків НРУ, УГС, «Меморіалу», УГКЦ. 21 травня на Театральному майдані Л. Горохівський, Г. Петрук-Попик, М. Левицький, М. Куземко зініціювали встановлення знаку з написом «Тут буде встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченку», який незабаром «таємниче» зник.

4 червня біля приміщення Спілки письменників відбувся мітинг на тему «Сталінізм вчорашній і сьогоднішній», на якому з-поміж інших було підняте уніатське питання. Після санкціонованого мітингу 30 липня відбувся вуличний похід до пам'ятника Т. Шевченка. Під час його проведення лунали заклики до відокремлення України від СРСР, створення альтернативних партій, легалізацію УГКЦ, ліквідацію КДБ, відродження національної символіки, реабілітації ОУН-УПА тощо [4 с. 134].

Позиція членів УГС розширилася з дозволеною владою політикою гласності, і з квітня розпочинається постійна практика затримування членів УГС. Так, 13 квітня 1989 року Л. Горохівського викликали в міську прокуратуру і погрожували йому судовим покаранням за участь у несанкціонованих мітингах, а також засіданнях УГС та НРУ [7, с. 12].

Апогеєм народного піднесення став 110-ти тисячний похід 23 серпня 1989 р. центром міста і висунення ультимативних вимог у вересні біля пединституту й міського відділу внутрішніх справ. У день пам'яті 50-річчя підписання пакту Ріббентропа-Молотова влада заборонила мітинг на Сівочому полі. Тоді, багатотисячна колона демонстрантів, прорвавши кілька ланцюгів спецзагону, пройшла до приміщення обкому. У сутичках із міліцією серед постраждалих виявилися члени УГС Марія Ваб'як, Микола Зелінський, Оксана та Володимир

Підгурські, Л. Горохівський. Прагнучи зняти напругу, начальник обласної міліції Колосник прийняв вимоги демонстрантів щодо зняття заборони на мітинги.

Значна кількість студентів підтримували мітингувальників і брала участь у житті УГС, тому реакційна політика зачіпала і молодь. У зв'язку з цим 5 вересня 1989 року навпроти Тернопільського педінституту активісти УГС та Руху організували пікет з вимогою поновити відрахованого з ВУЗу члена УГС Ю. Тиму та керівника товариства «Вертеп» А. Пасічника [2, с. 43].

50-ліття приєднання західно-українських земель в УРСР святкувався з розмахом. Тому не дивно, що призначений демократичними силами «День трауру» на могилі репресованих розцінили, як несанкціонований мітинг.

Наприкінці 1989 р. політичне життя в області активізувалося через початок виборчої кампанії до Верховної Ради УРСР та місцевих рад. ТОО УГС прийняло рішення про участь в них, вбачаючи в цьому елемент боротьби за владу. На різних рівнях відбувалося висунення кандидатів. Дуже часто угеесівці змушені були реєструватися від інших демократичних сил, аби партапарат не мав законних підстав відмовити в реєстрації. Відзначимо, що передвиборчі програми членів УГС виглядали доволі радикально на фоні вимог представників національно-демократичного табору. Так, Л. Горохівський розглядав надання Україні більшої самостійності в межах СРСР лише як початок до повного державного суверенітету [9, с. 17].

Елементом передвиборчої роботи стали мітинги в обласному центрі та в районах щодо обговорення виборчого закону та інших суспільно значимих тем. Прикладом цього може бути проведений з ініціативи ТОО УГС 24 грудня 1989 р. мітинг демократичних сил біля обкому комуністичної партії. Серед вимог мітингувальників — надання приміщення УГС і Руху, повернення храмів УГКЦ, припинення репресій та втручання комуністів у передвиборчу кампанію [3, с. 37].

Аналогічний за змістом мітинг було проведено 14 січня 1990 року в Заліщиках за участі восьми тисяч чоловік. Перед ними виступили члени УГС П. Мамалига, П. Маленький, Є. Жизномірський, М. Кумка.

Чимало заходів передвиборчої агітації було скоординовано зі святкуванням річниці Акту Злуки. Так у Чорткові з ініціативи місцевих членів УГС та Руху був проведений мітинг за участі 10 тисяч людей.

Того ж дня активістами УГС в центрі Тернополя перед музично-драматичним театром на флагштоці було встановлено синьо-жовтий прапор. Наступного дня всі члени Тернопільської організації УГС взяли активну участь в ланцюгу єднання в честь дня Злуки ЗУНР і УНР [9, с. 17].

24 січня 1990 року до Бережанського райкому прийшла колона людей і провела пікетування за реєстрацію та участь Л. Горохівського у виборах. 25 і 26 січня був влаштуваний пікет, організований спочатку силами УГС біля обкому партії. Пікетувальники все таки досягнули поставленої цілі і Л. Горохівського було допущено до виборів.

Наступного дня відбулося пікетування обкому партії з вимогою зареєструвати кандидата в депутати до обласної Ради члена УГС Я. Демидаса по Коропецькому виборчому округу [10, с. 5].

Незважаючи на незгоди 20 лютого 1990 року під час передвиборної кампанії Л. Горохівського відбулася знамена подія для Тернопілля в цілому. За вимогою громадськості району, Монастириський райвиконком прийняв рішення про узаконення синьо-жовтого прапора України. Але і тут не минулося без реакційної політики на членів УГС, адже вже 28 лютого в Монастириську активісти виставили пікет в знак протесту проти того, що в с. Коропець голова сільради Лесів за вказівкою 1-го секретаря райкому Малишевої заборонив проведення передвиборного мітингу на підтримку Л. Горохівського.

В березні 1990 р. в Борщові та Ланівцях відбулися мітинги та пікетування з вимогами звільнення від посад багатьох партійних функціонерів [11, с. 4].

Березень ознаменувався для учасників УГС не тільки місцевими пікетами та мітингами, а й виборами до Верховної Ради України та міської Ради народних депутатів. Від УГС в них брали участь Л. Горохівський — до Верховної Ради, а до міської Ради народних депутатів — Ю. Моргун, М. Новосільський.

На підтримку кандидатів до Верховної Ради від демократичних сил проводилися збори трудових колективів. 16 березня 1990 року в м. Монастириську в приміщенні заводууправління будівельних матеріалів відбувся збір робочих на якому виступив член УГС П. Маленький.

Результати виборів не стали розчаруванням для УГС на Тернопільщині, адже саме місто Тернопіль та область віддали свою підтримку демократичним кандидатам. Від Української Гельсинської спілки у складі Народного Руху до Верховної Ради тоді потрапили Л. Горохівський та В. Колінець [12, с. 15].

Важливим завданням УГС було відзначення пам'ятних дат, що стосувалися українських збройних сил, які в різні періоди боролися за незалежність України. Іншим напрямом діяльності стало відновлення історичної пам'яті щодо учасників українських визвольних змагань. Так, 30 липня 1989 року в Тернополі відправилась панахида на могилах Січових стрільців та братській могилі жертв сталінського терору. 26 листопада в с. Завалові Бережанського району відбулася панахида на могилі Українських січових стрільців. На мітингу виступили члени УГС Л. Горохівський, Я. Демидас, Р. Сидяга, П. Маленький. Аналогічну панахиду було

проведено 10 грудня 1989 року в с. Шульганівка Чортківського району, що була присвячена також УСС. На панахиді був проведений також і мітинг [13, с. 7].

За прикладом м. Тернополя в місті Теребовля на могилі УСС при підтримці Тернопільської філії УГС 10 грудня із синьо-жовтими стягами був вперше за 43 роки проведений греко-католицький церковний обряд зі священником УГКЦ о. Віталієм Дуткевичем. Незабаром було проведено перезахоронення в с. Бариш Буцацького району останків десятиох воїнів УПА, замордованих в 1946 р. Відбувся мітинг за ініціативою члена УГС В. Сторожка, за що він був і оштрафований.

УГС виступила одним із ініціаторів легалізації Української греко-католицької церкви. З цією метою, тернопільська філія у травні – червні 1989 року координувала поїздки греко-католиків на пікет в Москву. Від УГС туди їздили Іван Дмитрик та Ольга Ліско [13, с. 13].

15 жовтня 1989 року за ініціативою УГС та о. Віталія Дуткевича відбулася перша в Тернополі греко-католицька панахида на Театральному майдані та на місцевому кладовищі.

Із впровадженням політики багатоконфесійності населення зіткнулося із проблемою поділу парафій в населених пунктах. Так 11 лютого 1990 року група тернополян, очолювана членами УГС П. Маленьким та І. Дмитриком виїхала в с. Хлопівку біля Хоросткова (Гусятинський район) для роз'яснювальної роботи в міжконфесійних незгодах. Підбурювані місцевими та районними компартійними верховодами, місцева група обманутих жителів, частина з яких була напідпитку, побила запрошених гостей із Тернополя [14, с. 7].

Протягом квітня місяця проводилися численні панахиди з місцевими учасниками та представниками УГС. Ці відзначення стосувалися полеглих воїнів УСС та УПА та їх захоронень, що існують по всій області. В більшості випадків панахиди були від трьох до п'яти тисяч чоловік. З промовами часто виступав і сам Горохівський [15, с. 11].

Отже, діяльність Тернопільської філії ознаменувалося численними мітингами, протестами та демонстраціями проти радянської влади на Тернопільщині. Організація брала активну участь у творенні національної свідомості українців, боролася за їх права, але і самі члени УГС зазнавали утисків зі сторони влади. Організація підготувала міцний плацдарм та кадри для створення нової політичної сили, якою стала УРП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Камінський А. «На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні». – Мюнхен, 1990. – 624 с.
2. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 306 с.
3. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
4. Секо Я. Національний рух на Тернопільщині у 1987 – 1991 роках // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 2. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 129–147.
5. Горохівський Л. Діяльність Української Гельсинської Спілки на Тернопільщині та нинішня реалізація принципів УГС / Левко Горохівський. – Тернопіль: Астон, 2009. – 88 с.
6. Горохівський Л. На зламі епох. Хроніка громадянської та національної активізації на Тернопільщині / Левко Горохівський. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. – 168 с.
7. Горохівський Л. Діяльність УГС на Тернопільщині / Левко Горохівський // Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / гол. ред. Олесь Шевченко. – К.: Ярославів Вал, 2012. – С. 205–239.
8. Витяг із хроніки подій («Тернистий шлях», № 1–5, 1990) // Тернистий шлях. – 2009. Ювілейний випуск. – Січень. – С. 2–3.
9. Важливі віхи діяльності Тернопільської обласної організації Української Гельсінської Спілки – Української республіканської партії // ДАТО. – Ф. Р-3447 «Тернопільська обласна організація Української республіканської партії». – Оп. 1. – Спр. 1. – 11 арк.
10. Про негативні зміни ідеологічної ситуації в області і невідкладні заходи по їх оздоровленню // ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 27. – 38 арк.
11. Інформація про проведення санкціонованого мітингу в м. Тернополі // ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 29. – 60 арк.
12. Інформація про результати виборів народних депутатів Української РСР та місцевих рад народних депутатів у Тернопільській області // ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 95. – 69 арк.
13. Мери по стабилизации политической обстановки в области // ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 77. – 87 арк.
14. ЦК Компартии Украины о характере униатских проявлений в Тернопольской области и мерах по их преодолению // ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 44. – 169 арк.
15. О негативных проявлениях среди приверженцев униатства в области // ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 46. – 29 арк.